

ความคิดสร้างสรรค์และการจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์

สมาน อัครภูมิ¹

บทคัดย่อ

ความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการทำงานและการดำรงชีวิตของคนเราทุกคน แต่มีความเข้าใจว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นคุณสมบัติและพรสวรรค์เฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่ศาสตร์ในปัจจุบันอธิบายว่าความคิดสร้างสรรค์พัฒนาได้ แต่ทำไมบางสังคมและบางประเทศ ซึ่งก็รวมทั้งประเทศไทยของเราด้วยพบว่าเด็กและเยาวชนมีไอคิวต่ำกว่าเกณฑ์และมีแนวโน้มว่ายิ่งเรียนสูง ยิ่งมีไอคิวต่ำลง การประเมินคุณภาพการศึกษาที่พบว่านักเรียนขาดความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งน่าจะมีผลต่องานและการพัฒนาประเทศ บทความนี้จะพยายามทบทวนความเข้าใจในเรื่องนี้ และนำเสนอทางออกเพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการแก้ปัญหาเหล่านี้ต่อไป

Abstract

Creativity is considered to be crucial and needed for working and living For all of us. However, misunderstanding led that creativity is qualification and gift preserved for a special genius only. New discovery reveals that creativity could be developed. But at the same time some societies and countries, including our Thailand, children and youths' IQ is lower than standard and trends to be lower relating to more education. External quality evaluation revealed that students are lack of creativity, which seems to be something wrong. This article aims to review and seek solutions as a starting point to solve these problems.

ความนำสู่เรื่อง

เมื่อกล่าวถึงความคิดสร้างสรรค์ บ่อยครั้งเราจะโยงความคิดของเราไปยังเรื่อง “ศิลปะ” หรือไม่ก็ “สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ” และที่น่าตกใจที่สุดคือ คนส่วนใหญ่มอบหน้าที่ “การคิดสร้างสรรค์” ให้กับคนบางคนหรือบางกลุ่มเท่านั้น แทนที่จะเป็นสิ่งที่ทุกคนทำได้ และสิ่งที่ธรรมดาทั่วไป ใคร ๆ ก็คิดและทำได้

ผลการประเมินคุณภาพการศึกษาไทยที่ผ่านมา ทั้งในช่วงการประเมินในรอบที่ 2 (ปี พ.ศ. 2549-2553) และรอบที่ 3 (ปี พ.ศ. 2554-2559) ซึ่งกำลังดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ขณะที่เขียนบทความนี้พบว่าโรงเรียนส่วนใหญ่ตก “มาตรฐาน หรือ ตัวบ่งชี้ที่ 4 คือ การคิดสร้างสรรค์” และผลการจัดสอบวัดไอคิวของเด็กไทยพบว่า ยิ่งอายุมากขึ้น และเรียนสูงมากขึ้นไอคิวยิ่งต่ำลง จนผู้เขียนเคยพูดล้อเล่นด้วยความเจ็บปวดในหัวใจในฐานะนักการศึกษาคนหนึ่งของไทยว่า “ผมไม่กล้าวัดไอคิว เนื่องจากตัวเองจบปริญญาเอก” ซึ่งสะท้อนข้อบกพร่องของปราชญ์ชาวบ้านคือท่านครูบาทินันท์ที่กล่าวว่า “ความโง่ไม่มีขาย อยากได้ให้เข้าโรงเรียน” (ธีระ รุญเจริญ 2550) และอาจจะสรุปโยงต่อยอดได้ว่า “ถ้าอยากโง่มากให้เรียนถึงปริญญาเอก” ครับ

จริง ๆ แล้วปรากฏการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น อาจจะเป็นจริงในบางกรณี บางประเทศ และรวมทั้งประเทศไทยด้วย ทั้งนี้อาจจะเกิดมาจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับความฉลาด การคิดสร้างสรรค์ และการจัดการศึกษาที่ไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ของบุคคล และไม่ส่งเสริมต่อการพัฒนาศักยภาพของสมองก็เป็นได้ ผู้เขียนสนใจและใฝ่รู้เรื่องนี้มาเกือบสามสิบกว่าปี สมัยที่เป็นศึกษานิเทศก์กรมสามัญศึกษาและเคยได้เข้ารับการอบรมเป็นวิทยากรบริการ หรือ Facilitators กับ Elliott-Kemp ในปี พ.ศ. 2526 และหนึ่งในเรื่องที่ได้รับการอบรมก็คือ เรื่องความคิดสร้างสรรค์และวงจรการเรียนรู้แบบประสบการณ์เป็นฐาน ซึ่งประสบการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างการอบรมครั้งนั้นทำให้ผู้เขียนได้ย้อนกลับไปคิดถึงประสบการณ์การศึกษาที่เกิดขึ้นก่อนและหลังการเป็น

¹ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

นักเรียนแลกเปลี่ยน เอ.เอฟ.เอส. ที่ผู้เขียนได้มีโอกาสได้ไปเรียนอยู่ในโรงเรียนมัธยมศึกษาของประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นหนึ่งปีการศึกษานั้น เปลี่ยนวิถีชีวิตและวิถีคิดของผู้เขียนทั้งชีวิต ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ทุกครั้งที่ได้คิด พูด หรือเขียนเกี่ยวกับเรื่องการคิดสร้างสรรค์และการจัดการศึกษาก็อดคิดไม่ได้ว่า ความฉลาดและการเรียนรู้เป็นคุณสมบัติที่ธรรมชาติให้มากับมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าเขาจะเกิดเป็นคนชาติไหน และเผ่าพันธุ์อะไร ซึ่งอาจจะมิต้นทุนทางปัญญาแตกต่างกันเป็นธรรมดา แต่ทุกคนมีโอกาสจะเรียนรู้และพัฒนา ศักยภาพได้ไม่แตกต่างกัน ถ้าได้รับการศึกษาที่ดี มีสังคมประภคที่เอื้อ และให้เวลาในการเรียนรู้เพียงพอ ประเด็นเหล่านี้คือสิ่งที่อยากจะทบทวนและนำมาเสนอไว้ในบทความนี้

นิยามและความเข้าใจเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์

เวลาที่ยากจะรู้วาคำนี้มีความหมายอย่างไร เชื่อว่าคนส่วนใหญ่ มักจะนึกและค้นความหมาย เหล่านั้นจากพจนานุกรม และตำราที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นวิธีการแบบดั้งเดิมที่ใช้กันมาตั้งแต่ผู้เขียนเริ่มฝึกการเป็น นักวิชาการใหม่ ๆ และบ่อยครั้งจะพบว่าหากเราคิดคำใหม่ขึ้นมาซึ่งมีปรากฏในพจนานุกรมแล้ววงวิชาการส่วนใหญ่ จะไม่ยอมรับ โดยเฉพาะในวงวิชาการของประเทศไทย

ความจริงแล้วผู้เขียนได้คิดและใช้คำใหม่หลายคำ ทั้งที่ใช้ในทางวิชาการและในชีวิตทั่วไป เช่น คำว่า การนิเทศปฏิบัติการการสอน ฐานคิด ผลึกความคิด การทดลองในสภาพจริง เป็นต้น และคำประดิษฐ์ที่นำใช้ทั่วไป อีกคำคือชื่อเรียกรถสามล้อเครื่องไทยประดิษฐ์ที่ดัดแปลงใช้เครื่องยนต์มอเตอร์ไซค์และมีหลังคา คือ “สกายแล็บ” ซึ่งชื่อนี้คิดขึ้นใน ช่วงจัดอบรมผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาหลักสูตร 21 วันในนรก¹ ประมาณปี พ.ศ. 2527 หรือ 2528 ซึ่งจัดอบรมที่วิทยาลัยเกษตรกรรมกาฬสินธุ์ รุ่นนั้นที่จำได้ดีเพราะมีคุณสลา คุณวุฒิ ครูเพลงดัง รวมอยู่ด้วย ส่วนชื่อนี้แพร่ไปอย่างไรไม่ทราบ สำหรับที่มาของฐานคิดในการตั้งชื่อสามล้อเครื่องแบบนี้มาจาก ในช่วงนั้นดาวเทียมชื่อ “Skylab” ของรัสเซียกำลังจะตกที่มหาสมุทรอินเดีย และผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่วิทยาลัย เกษตรกรรมเวลาเข้าเมืองแล้วนัดกันที่คิวสามล้อเครื่อง บางคนก็ไปรอที่คิวรถตุ๊ก ๆ บางคนก็ไปรอที่รถสามล้อ เครื่องไทยประดิษฐ์ จึงเกิดปัญหา ผู้เขียนก็เลยบอกว่า “สามล้อเครื่องไทยประดิษฐ์ คุณก็เรียกว่าสกายแล็บ เสียก็แก้ปัญหาคิด” ผู้เข้าอบรมถามว่าทำไมเรียกอย่างนั้น คำตอบก็คือ เพราะมันพร้อมจะแสดงข้างถนนได้ ตลอดเวลา เหมือน Skylab และทุกคนก็เข้าใจและใช้ชื่อนี้ตลอดการฝึกอบรม

ในบทความนี้ก็มีคำใหม่ที่อยากเสนอให้ใช้คือคำว่า “นำไปใช้” แทนคำว่านำไปใช้ เพราะมีความรู้สึกว่า การใช้คำว่า “นำไปใช้” สร้างปัญหาในการใช้คำในบางบริบท เช่น “การนำ” แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียน การสอนที่เน้นผู้เรียนสำคัญไปใช้ในการออกแบบการเรียนการสอนเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการศึกษาตาม แนวคิดปรัชญาพัฒนาการนิยม เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่า “นำกับ ไปใช้” แยกกันหลายช่วงตัว แต่ถ้าใช้คำว่า “นำไปใช้” แทนประโยคนี้อาจจะเป็นว่า “การนำไปใช้แนวคิด...” ไปเรื่อย ๆ จนจบข้อความที่ต้องการใช้และไม่ต้องห่วงว่า แนวคิด หรือทฤษฎีที่จะกล่าวถึงนั้นมีความยาวแค่ไหน

ที่นำเรื่องนี้ออกมาเพื่อชี้ให้เห็นว่าการคิดและนำเสนอสิ่งใหม่เป็นสิ่งที่ทำได้ในชีวิตประจำวัน และ เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นในการดำรงชีวิตของเรา แต่สิ่งใหม่นั้นจะถูกจำกัดโดยกรอบและการเปิดรับสิ่งใหม่ เหล่านั้นของสังคมแค่ไหน อย่างไร ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่าประเด็นหลังนี้เองที่ทำให้การคิดและนำเสนอสิ่งใหม่ ให้กับสังคมนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะเรามักติดกรอบเดิม ๆ หรือที่ ศาสตราจารย์ ดร. ธีระ รุญเจริญ เรียกว่า “ทาสประสบการณ์” ตั้งปัญหาที่เด็กไทยได้รับการประเมินว่ามีไอคิวต่ำ และขาดความริเริ่มสร้างสรรค์นั้นจึงไม่ได้ อยู่ที่คุณภาพของเด็ก แต่อยู่ที่บริบทของสังคมและวิธีการพัฒนาเด็กเหล่านั้นเป็นสำคัญและการพัฒนาที่ถูกต้อง คงต้องเริ่มต้นที่ความเข้าใจในสิ่งที่เราจะพัฒนา คือ “ความคิดสร้างสรรค์” วิธีการพัฒนา คือ “การจัดการศึกษา” และ สังคมประภค คือ บริบทและวัฒนธรรมการเรียนรู้ของสังคมไทยนั่นเอง

¹ หลักสูตรฝึกอบรม 21 วันในนรก เป็นหลักสูตรเข้มในการพัฒนาผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาสมัยท่าน ดร. รุ่ง แก้วแดง โดยมีนายว่า ผู้บริหารท่านใดผ่านการฝึกอบรมตามหลักสูตรนี้จะแข็งแกร่ง ไร้เทียมทาน

และที่นำเรื่องนี้มาเล่าก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าโดยความเข้าใจของผู้เขียนแล้วเห็นว่า ความคิดสร้างสรรค์ เป็นทักษะการพิจารณาสภาพที่ปรากฏอย่างเข้าใจและในมุมมองที่แตกต่างโดยไม่จำกัดตัวเองโดยข้อมูลที่มีอยู่ และประสบการณ์เดิมของตนเอง เพื่อตรวจสอบความเข้าใจในนิยามของผู้เขียนที่กล่าวมาข้างต้น จึงใคร่ขอ ทบทวนนิยามทั้งจากพจนานุกรมและหนังสือที่เกี่ยวข้องดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546) นิยามคำว่าความคิดสร้างสรรค์ไว้ว่ามีลักษณะ ริเริ่มในทางที่ดี และในพจนานุกรมศัพท์การบริหาร (ศิริวรรณ เสรีรัตน์ ปริญญา ลักขิตานนท์ และสมชาย หิรัญกิตติ 2538) ใช้คำภาษาอังกฤษว่า “Creativity” และให้ความหมายไว้ว่าเป็นกระบวนการความเข้าใจในการพัฒนา ความคิด (Idea) แนวความคิด (Concept) สินค้า (Commodity) หรือการค้นพบที่ชนะใหม่ ๆ โดยผู้คิดสร้างสรรค์

ความหมายของคำว่าความคิดสร้างสรรค์ หรือ Creativity นี้ Collins III and O'Brien (2003) ให้นิยามไว้ว่าเป็นความสามารถ (Ability) หรือพลัง (Power) ในการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นแบบฉบับ (Original) นวัตกรรม (Innovation) การแสดงออก (Self-expression) และการจินตนาการ (Imagination) ความคิดสร้างสรรค์ เป็นการคิดที่ไม่ติดยึดในกรอบที่มีอยู่บนฐานของข้อมูลหรือแนวคิดเดิม แต่สังเคราะห์สิ่งใหม่ขึ้นมา

Elliott-Kemp (1983) อธิบายความคิดสร้างสรรค์ว่าเป็นกระบวนการคิด เลือกร หรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ซึ่งอาจจะเป็นแนวคิด วิธีการ หรือ สิ่งของก็ได้

Claxton และ Lucas (2004) ความคิดสร้างสรรค์เป็นความฉลาดหลักแหลมของบุคคลในการปรับตัว กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในการเป็นคนฉลาดหลักแหลมนั้นเราต้องมีแนวคิดใหม่เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้ ความคิดสร้างสรรค์ไม่ใช่อัจฉริยภาพที่ปรากฏในงานของ Einstein หรือ เพลงของ Mozart เท่านั้น แต่ในปัจจุบันนี้ ทุกคนและทุกอาชีพจำเป็นต้องมีความคิดสร้างสรรค์ เพื่อแก้ปัญหาและดำรงชีวิตให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

Wikipedia (2015) นิยามความคิดสร้างสรรค์ไว้ว่าเป็นปรากฏการณ์ซึ่งสิ่งใหม่และมีคุณค่าได้รับการ พัฒนาขึ้นมา สิ่งใหม่ที่พัฒนาขึ้นดังกล่าวอาจจะเป็นสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ความคิด ทฤษฎี บทประพันธ์เพลง หรือคำขวัญ หรืออาจจะเป็นสิ่งของ เช่น นวัตกรรม ชิ้นงาน หรือภาพศิลปะ เป็นต้น

โดยสรุปแล้วความคิดสร้างสรรค์ก็คือสิ่งใหม่ที่เป็นผลผลิตของกระบวนการคิด จนได้ทางเลือกที่ ตอบโจทย์ตั้งต้นในการแสวงหาสิ่งใหม่นั้น ๆ ซึ่งมีลักษณะสำคัญดังนี้

1. เป็นกระบวนการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ และหาทางเลือกในการที่จะตอบสนองที่ดีที่สุด ต่อสถานการณ์ดังกล่าว

2. ทางเลือกที่เกิดขึ้นจากความคิดสร้างสรรค์อาจจะเป็นสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือที่เป็นรูปธรรมก็ได้

3. ทางเลือกที่นับว่าเป็นความคิดสร้างสรรค์ต้องเป็นสิ่งใหม่

ส่วนคำว่าสิ่งใหม่นิยามว่าอย่างไรนั้น มีเกณฑ์ที่นำเสนอไว้ใน Novabizz.com ว่าประกอบด้วย

1. สิ่งประดิษฐ์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

2. สิ่งประดิษฐ์ที่อาจปรากฏอยู่ที่อื่น แต่มีผู้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่โดยอิสระ (คงหมายถึงไม่ได้รับรู้ และเลียนแบบกัน)

3. การคิดวิธีดำเนินการใหม่

4. ปรับกระบวนการผลิตเข้าสู่ตลาดที่แตกต่างออกไป

5. คิดวิธีการใหม่ในการแก้ปัญหา

6. เปลี่ยนแนวคิดที่แตกต่างจากผู้อื่น

แนวทางการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

สมองเป็นอวัยวะสำคัญของกระบวนการคิดทุกชนิด ดังนั้น ถ้าเราจะเข้าใจแนวทางการพัฒนา ความคิดสร้างสรรค์ ก็คงหนีไม่พ้นที่ต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับสมอง และวิธีการเรียนรู้ของสมอง ซึ่งมีหลายทฤษฎี อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้

สมัยที่ผู้เขียนเข้ารับการอบรมกับ Elliott-Kemp (1983) เกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์นั้น วิทยากรได้อธิบายว่าสมองของคนเราที่เกี่ยวกับการคิดมี 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ สมองซีกซ้าย และซีกขวา โดยสมองซีกซ้ายเก่งในเรื่องตรรกะ และการคิดเชิงเหตุผล ส่วนสมองซีกขวาเก่งเรื่องความคิดสร้างสรรค์ ถ้าต้องการฝึกสมองซีกซ้าย ให้ขยับอวัยวะซีกขวา และตรงกันข้ามถ้าต้องการฝึกสมองซีกขวา ให้ขยับสมองซีกซ้าย ส่วนจะจริงหรือเท็จแค่ไหนก็ไม่รู้ แต่ที่น่าสนใจและยังได้นำใช้มาจนถึงปัจจุบันคือ การพัฒนาสมองซีกไหนไม่สำคัญเท่ากับการฝึกให้สมองทั้งสองข้างทำงานร่วมกัน โดยเฉพาะความคิดสร้างสรรค์นั้นมักจะเกิดขึ้นตอนที่เรากำลังผ่อนคลาย และฝึกคิดแบบสบายอารมณ์ จุดปลดปล่อยพลังสร้างสรรค์ของคนแต่ละคนไม่เหมือนกัน บางคนคิดได้ตอนอาบน้ำ บางคนคิดได้ตอนเคลิ้มจะหลับ บางคนคิดได้ตอนว่ายน้ำ เป็นต้น ประเด็นสำคัญคือ เมื่อคิดได้แล้วต้องรีบให้สมองซีกซ้ายทำงาน คือ รีบจด หรือบันทึกโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง เช่น พกกระดาจดบันทึกไว้บันทึกตลอดเวลา หรือไม่มีเครื่องบันทึกเสียงติดตัวไว้ใช้งานเมื่อคิดออก ปัญหาของผู้เขียนคือ ชอบคิดอะไรดี ๆ ได้ตอนอาบน้ำ จึงยากต่อการจดบันทึกครับ

นักวิชาการด้านสมองยุคใหม่เห็นว่าแนวคิดเรื่องสมองสองซีก (ขวาและซ้าย) ดังกล่าวนี้อาจยังไม่สามารถอธิบายการเรียนรู้ของสมองได้ทุกกรณี (Jensen 2008) แต่ผู้เขียนก็ยังใช้ประโยชน์ของสมองซีกซ้ายและซีกขวาที่กล่าวมาข้างต้นในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของตนเอง และการนำใช้ความคิดสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นระหว่างการฝึกการคิดสร้างสรรค์โดยใช้พฤติกรรมของสมองด้านซ้ายโดยการพิจารณาแนวคิดที่ได้ด้วยตรรกะ และการจดบันทึกดังกล่าวมาแล้ว

แนวคิดเกี่ยวกับสมองที่น่าสนใจอีกแนวคิดหนึ่งคือคำบรรยายและหนังสือของคุณหนูดี (วนิษา เรซ) ที่กล่าวว่าสมองเล็ก หรือใหญ่ หยักมาก หรือหยักน้อย ต่างก็เริ่มต้นด้วย 1 แสนล้านเซลล์เหมือนกัน และไม่ทำให้คนฉลาดมากหรือน้อยต่างกัน ความแตกต่างที่ทำให้คนฉลาดหรือไม่อยู่ที่การฝึกการใช้สมองเพื่อให้เกิดไอเดียความคิด เชื่อมระหว่างเซลล์สมอง โยเชื่อมมากเท่าใด ยิ่งเพิ่มความฉลาดมากเท่านั้น ซึ่งน่าจะเป็นคำอธิบายได้ดีกับข้อมูลที่ว่าทำไมนักเรียนไทยส่วนใหญ่จึงคิดสร้างสรรค์ไม่เป็น เพราะการเรียนการสอนในสถานศึกษาไทยเน้นการท่องจำ และบริบทสังคมไทยมีลักษณะของการครอบงำจากครู ผู้ใหญ่และผู้มีอำนาจจนทำให้นักเรียนขาดที่จะคิดที่แตกต่าง ทั้งจากกลุ่ม และผู้มีอิทธิพลต่อชีวิตของเขา และเป็นคำอธิบายว่ายิ่งเรียน โอเคยิ่งต่ำลงด้วยเช่นกัน

แนวคิดสองเรื่องสุดท้ายที่จะนำมากล่าวถึงคือรูปแบบกระบวนการสารสนเทศ (The Information Processing Model) ของ Robert Stahl และระดับเขาวนปัญญา(The Cognitive Domain Taxonomy) ของ Bloom (อ้างถึงใน Sousa 2006) ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

รูปแบบกระบวนการสารสนเทศ (The Information Processing Model) มีวัตถุประสงค์เชิญชวนให้นักวิชาการและครูได้เห็นว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร โดยมีหลักคิดว่ากระบวนการเรียนรู้ของบุคคลซึ่งอธิบายได้โดยกระบวนการสารสนเทศเริ่มต้นจากการรับรู้ของบุคคลโดยผ่านมุมมองเห็น (Sight) การฟัง (Hearing) การสัมผัส (Touch) การได้กลิ่น (Smell) และการลิ้มรส (Taste) ผ่านผัสสะทั้งห้า ถ้าสัมผัสแล้วไม่ใส่ใจ หรือไม่สำคัญก็จะผ่านไปเสมือนไม่เคยรับรู้ แต่ถ้าใส่ใจก็จะเกิดความจำระยะสั้น (Immediate Memory) และเช่นเดียวกัน ถ้าไม่ใส่ใจหรือเห็นว่าไม่สำคัญก็จะผ่านไป หรือลืมไป แต่ถ้าสำคัญและใส่ใจอยู่ก็จะนำไปสู่ความจำที่นำไปใช้ประโยชน์ได้ นำไปสู่การจัดเก็บ ทบทวน และย้อนเก็บหลายรอบ จนนำไปสู่ความจำระยะยาว (Long-Term Storage) และพัฒนาไปสู่ตัวตนของผู้เรียนนั้น ๆ หรือที่ผู้เขียนเรียกว่า “ผลึกความคิด” ในเรื่องนั้น ๆ และหลายกลุ่มเรื่อง และโดยรวมแล้วก็นำไปสู่ลักษณะเฉพาะของบุคคลนั้น

ที่ผู้เขียนนำเรื่องนี้มาเสนอเพราะเห็นว่าความคิดสร้างสรรค์ แม้จะตั้งอยู่บนฐานของการคิดนอกกรอบ แต่ยังต้องนอกกรอบที่ยึดโยงกับฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่หลุดโลกโดยไม่มีที่มาที่ไป ดังนั้นข้อมูล สารสนเทศ และความรู้ยังเป็นสิ่งจำเป็นของการคิดในทุกมิติ เพราะการคิดเป็นกระบวนการในการพิจารณาเรื่องใดเรื่องหนึ่งจากข้อมูล สารสนเทศ และความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่คิด ดังนั้น คุณภาพการคิดและผลผลิตของการคิดแตกต่างกันที่มีข้อมูล สารสนเทศ หรือความรู้ที่มีและใช้ในการพิจารณาเรื่องนั้น ๆ ใครก็ตามที่คิดได้ดีกว่าบนฐานข้อมูล สารสนเทศ และความรู้เดียวกัน คือ ผู้ที่มีความสามารถในการคิดที่ดีกว่า และใครก็ตามคิดได้ถึง

ข้อมูล สารสนเทศหรือความรู้เพื่อประกอบการพิจารณาที่แตกต่างกับคนอื่น หรือคนอื่นคิดไม่ถึงก็เริ่มเป็นการคิดสร้างสรรค์มากขึ้น ยิ่งคิดต่างจากที่เคยคิด หรือต่างจากคนอื่นได้มากเท่าใด ยิ่งนอกกรอบมากขึ้น และยิ่งสร้างสรรค์มากเท่านั้น นั่นเอง

สำหรับระดับเชาวน์ปัญญาของ Bloom ลำสุดท้าย Bloom จัดลำดับเชาวน์ปัญญาของคนทีเริ่มจากความสามารถในการจำ (Remember) ความสามารถในการเข้าใจ (Understand) ความสามารถในการประยุกต์ใช้ (Apply) ความสามารถในการวิเคราะห์ (Analyze) ความสามารถในการประเมิน (Evaluate) และความสามารถในการสร้างสรรค์ (Create) ลำดับฐานทักษะเชาวน์ปัญญาของ Bloom ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์นั้นก็เริ่มต้นมาจากความรู้ความจำ ความเข้าใจ ไปสู่การประยุกต์ใช้ การสังเคราะห์ การประเมิน และการสร้างสรรค์ ส่วนจะทำแบบไหน และอย่างไรนั้นเป็นเรื่องของกระบวนการและวิธีการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งมีหลายแนวคิดดังจะได้นำมาเสนอในตอนต่อไป

จากแนวคิดที่นำเสนอไปข้างต้นพอสรุปได้ว่า ความคิดสร้างสรรค์ แม้จะเป็นผลผลิตสำคัญของสมองซีกขวา ตามความเข้าใจของนักวิชาการยุคต้น ๆ แต่ถ้าจะใช้ประโยชน์จากการคิดสร้างสรรค์ ต้องฝึกสมองทั้งสองซีกให้ทำงานร่วมกัน การฝึกสมองซีกขวา ต้องฝึกใช้อวัยวะซีกซ้าย และถ้าจะฝึกสมองซีกซ้าย ต้องฝึกใช้อวัยวะซีกขวา แปลว่า ถ้าต้องการฝึกสมองทั้งสองซีก ต้องฝึกใช้อวัยวะทั้งสองซีกอย่างสม่ำเสมอ และฝึกสลับการใช้สมองสองซีกไปมาให้ชำนาญ คิดสร้างสรรค์ได้ต้องรับจดและใช้สมองอีกซีกในการคิดวิเคราะห์เพื่อนำใช้แนวคิดสร้างสรรค์ที่ได้

ความคิดของมนุษย์ตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อมูล มนุษย์คิดโดยปราศจากข้อมูลไม่ได้ ดังนั้น การฝึกความไวต่อประสาทการสัมผัสและการรับรู้เป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการคิด ดังจะเห็นได้ว่านักคิดและนักวิทยาศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่มักจะเป็นนักสังเกตที่ดี แลเห็นสิ่งที่คนอื่นไม่เห็น และใส่ใจในรายละเอียด บนความเข้าใจองค์รวมของสรรพสิ่ง

ประเด็นสุดท้ายคือลำดับฐานการคิดเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาการคิด และความคิดสร้างสรรค์ ดังที่ Bloom เสนอแนะเอาไว้ การเข้าใจวิธีคิดในแต่ละระดับ ฝึกฝนการคิดในแต่ละฐาน และเลื่อนระดับการคิดสลับขึ้นและลงระหว่างระดับของการคิดในแต่ละฐานจนเชี่ยวชาญจะเป็นวิธีการและเป็นเส้นทางในการพัฒนาการคิดโดยทั่วไปและการคิดสร้างสรรค์ของเราได้เป็นอย่างดี

การจัดการเรียนการสอนกับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

แม้ว่าผู้เขียนจะเชื่อว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ แต่ไม่แน่ใจว่าจะสอนกันได้หรือไม่ เพราะความคิดสร้างสรรค์เกิดขึ้นในตัวตนของผู้เรียนเป็นหลัก ส่วนการสอนเป็นเพียงการชี้ช่องทางสู่เป้าหมายคือการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์เท่านั้น แต่การใช้กระบวนการจัดการเรียนการสอน ซึ่งหมายถึงการจัดการกิจกรรมการเรียนรู้โดยความร่วมมือกันระหว่างผู้สอนและผู้เรียนน่าจะนำไปสู่โอกาสในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ได้มากขึ้น แต่การบ่มเพาะความคิดสร้างสรรค์นั้นเป็นเรื่องละเอียดอ่อน กิจกรรมการเรียนการสอนเป็นเพียงการเพาะเมล็ดกล้าความคิดสร้างสรรค์เท่านั้น แต่บริบทและสังคมประกิต ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมในการเจริญงอกงามของการคิดสร้างสรรค์ด้วย ดังนั้น ความสำเร็จของการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้กับเด็กและเยาวชนของไทยนั้นต้องให้ความสำคัญทั้งกระบวนการสร้าง และการจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเจริญงอกงามของการคิดสร้างสรรค์ด้วย

ก่อนที่จะกล่าวถึงแนวการจัดการเรียนการสอนและการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์นั้น ขอทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ดังนี้คือ แนวคิดแรกคือกระบวนการการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในทัศนะของ ศิริวรรณ เสรีรัตน์ ปริญ ลักษิตานนท์ และสมชาย หิรัญภิตติ (2538) กล่าวถึงขั้นตอนในการกำหนดความคิดสร้างสรรค์ไว้ 4 ขั้นตอนคือ ขั้นเตรียมการ ขั้นใช้ความคิด ขั้นเข้าใจที่ลึกซึ้ง และพิสูจน์ว่าเป็นจริง (Creative Process)

O'Sullivan (2010) กล่าวถึงกระบวนการความคิดสร้างสรรค์ไว้ว่าความคิดสร้างสรรค์ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยตัวมันเอง แต่มีรากฐานมาจากความคิดที่มีอยู่แล้ว เช่น สี รูปร่าง แสง และเงา เป็นต้น ความรู้พื้นฐานเหล่านี้

นำไปสู่การสร้างสรรค์ภาพศิลปะที่สร้างสรรค์ เสกเช่นเดียวกันกับระดับเสียง จังหวะ ช่วงทำนอง และอะไรประมาณนี้เป็นฐานคิดในการสร้างสรรค์บทเพลงอัจฉริยะ สิ่งใหม่ที่ผลิตขึ้นไม่ได้แปลว่าดีหรือไม่ดี และใช้ได้หรือไม่ได้ด้วยตัวมันเอง แต่ความคิดสร้างสรรค์ตัดสินกันด้วยคุณค่า ถ้าสิ่งใดไม่มีคุณค่าสิ่งนั้นก็ไม่ได้แต่ก็อยู่แต่ไม่ใช่สิ่งสร้างสรรค์ สิ่งที่จะเรียกได้ว่าเป็นความคิดสร้างสรรค์ต้องประกอบด้วยสิ่งที่คิดหรือสร้างขึ้นนั้นเป็นสิ่งใหม่ (New) และมีประโยชน์ (Useful)

O'Sullivan กล่าวถึงสิ่งที่พื้นฐานของความคิดสร้างสรรค์ไว้ 6 อย่าง ดังนี้

1. ฐานความรู้ทั้งเกี่ยวกับเรื่องนั้นและเกี่ยวข้อง
2. ยินดีที่จะได้รับการติชม ซึ่งเป็นประตูเปิดสู่การค้นหาและการค้นพบ
3. ความสามารถในการนำใช้ความคิดสร้างสรรค์และมุ่งมั่นในการแสวงหาความสำเร็จ
4. มีแรงบันดาลใจในการแสวงหาทางเหลือแหล่อยู่เสมอ แม้จะได้คำตอบหรือทางเลือกใหม่

แล้วก็ตาม

5. พร้อมที่จะเปิดช่องว่างทางความคิดอยู่เสมอในระหว่างการคิดสร้างสรรค์ ให้จิตใต้สำนึกและสัญชาตญาณได้ทำหน้าที่ของมัน

6. ความสามารถในการใช้หลักเหตุผลในการประเมินความเป็นไปได้ของแนวคิดใหม่ที่ค้นพบ

และ O'Sullivan เสนอเทคนิคในการคิดสร้างสรรค์ไว้ 2 วิธีคือ การคิดเชิงอุปมาอุปมัย (Metaphoric Thinking) กับ การคิดนอกกรอบ (Lateral Thinking) ดังมีสาระสำคัญดังนี้

การคิดเชิงอุปมาอุปมัยเป็นวิธีการเสนอภาพความคิดในลักษณะการเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรม ทั้งนี้เพราะความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งใหม่ที่สร้างขึ้นบนฐานของสิ่งที่มีอยู่และคุ้นชิน ดังนั้นการที่จะทำให้เห็นสิ่งใหม่ที่ไม่คุ้นชินที่วิธีหนึ่งก็โดยการสร้างโมภาพด้วยการอุปมาอุปมัย นั่นเอง เช่น การยกตัวอย่างสภาวะเศรษฐกิจโดยเปรียบเทียบเรือกับระดับน้ำของท่านคิกฤติ ปราโมทย์ ซึ่งช่วยให้ผู้เขียนเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจได้แม้จะไม่ค่อยมีพื้นฐานเรื่องนี้ก็ตาม ซึ่งท่านอธิบายว่า สภาวะเศรษฐกิจก็เหมือน “เรือกับระดับน้ำ” ถ้าน้ำขึ้นเรือและเรือก็ลอยขึ้นตามเศรษฐกิจก็ไม่มีปัญหา (คงหมายความว่าเงินจะเฟ้อเท่าไรไม่สำคัญ ถ้าเปอร์เซ็นต์รายได้มันสูงกว่าเงินเฟ้อ) แต่ถ้าน้ำขึ้น (เงินเฟ้อ) แล้วเรือไม่ลอย (รายได้ไม่เพิ่ม) เรือมันก็จม (เศรษฐกิจล้ม) เป็นต้น

การคิดนอกกรอบหรือบางทีอาจจะได้ยินว่าการคิดทางข้าง ซึ่งถ้าจะแปลตามตัวหนังสือ แปลแบบหลังตรงกว่า แต่ผู้เขียนเห็นว่า “Lateral Thinking” เป็นการคิดแบบรอบทิศ 360 องศา จึงเห็นว่า “การคิดนอกกรอบ” น่าจะถูกต้องกว่า เพราะการคิดนอกกรอบจะไม่ติดยึดกับตรรกะ หรือลำดับขั้นตอน คิดอะไรได้ก็นำไปเป็นวิธีคิดในการแก้ปัญหา จากมติใหม่หลายทิศทาง แสวงหาทุกทางออกที่เป็นไปได้ การคิดนอกกรอบเป็นกระบวนการในการกระตุ้นการคิดที่ออกนอกกรอบความคิดแบบเดิม ๆ หรือที่เรียกว่า “Out of the Box” โดยมีขั้นตอนพื้นฐาน 4 ขั้นตอนคือ (1) ระบุปัญหาให้เจาะจงที่สุดเท่าที่จะทำได้ (2) ใช้วิธีคิดนอกกรอบแบบใดแบบหนึ่งเพื่อกระตุ้นให้จิตคิดแบบไม่ติดยึด (3) แสวงหาความคิดนอกจากวิธีคิด หรือวิธีทำแบบเดิม ๆ และ (4) เมื่อได้คำตอบใหม่แล้วให้ย้อนกลับไปดูปัญหาที่ระบุไว้ในขั้นตอนที่หนึ่งและเปรียบเทียบประโยชน์

Claxton และ Lucas (2004) เสนอแนวทางในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ไว้ 4 แนวทาง ดังนี้

1. การเปลี่ยนนิสัยจิต (Habits of mind) โดยมีหลักคิดว่าเราจะเป็นคนแบบไหน อยู่ที่นิสัยจิตของเรา และนิสัยจิตเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงและพัฒนาได้ ดังนั้น ถ้าคุณอยากเป็นคนมีความคิดสร้างสรรค์ก็ฝึกเอา เช่น ฝึกเป็นคนที่อยู่กับความไม่ชัดเจน สับสน และยอมรับความรู้ของตนได้ ฝึกการตั้งคำถามดี ๆ มากกว่าเป็นคนซึ่งกังวลและมองโลกในแง่ร้ายเสมอ เป็นต้น

2. การเข้าใจและใช้สภาวะจิตได้เหมาะสม (States of mind) คือในแต่ละวัน และแต่ละช่วงของวันสภาวะจิตของคนแต่ละคนและแต่ละเวลาจะแตกต่างกัน ถ้าเราสังเกตและเข้าใจเราก็จะสามารถเลือกใช้สภาวะจิตที่เหมาะสมในการคิดสร้างสรรค์ได้ดีขึ้น โดยมีองค์ประกอบสำคัญที่ควรพิจารณา คือ การใส่ใจในเรื่องที่คิด (Focus) แนวทางในการคิด (Orientation) เช่น การคิดแบบในออกนอก หรือนอกเข้าใน การรับรู้และเลือกสารสนเทศที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ การค้นหาความหมายที่แท้จริงในสิ่งที่คิด หรือเกี่ยวข้อง เป็นต้น และ

ความคล่องตัวในการคิด (Sociability) หมายความว่า คุณเป็นคนเล่นกับความคิดของตนเองแบบไหน เหมือนกับการเข้าสังคมในชีวิตประจำวัน เราเป็นคนเข้าคนง่าย หรือยาก เรื่องมาก หรือเรื่องน้อย หรือไม่เอาเรื่อง เป็นต้น การฝึกจิตและการปรับจิตก็เช่นเดียวกันคุณรับได้กับความคิดของคนอื่นมากน้อยเพียงใด คุณปรับความรู้สึกนึกคิดต่อความคิดจากการตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์ได้มากน้อยเพียงใด เหล่านี้เรียกว่าสภาวะทางสังคมของจิต

3. การเรียนรู้และใช้เทคนิคการคิดสร้างสรรค์ (Creative Techniques) หมายความว่ากระบวนการเฉพาะหรือแบบฝึกการคิดสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือการพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์ได้ โดยเฉพาะการฝึกสมาธิ (Meditation) การฝึกมโนภาพ (Visualization) หรือการฝึกคิดสองชั้น (Double-loop Thinking) เป็นต้น

4. การค้นพบบริบทที่เอื้อต่อการคิดสร้างสรรค์ของตน (Creative Contexts) หมายถึง การค้นหาให้พบว่าบริบท หรือบรรยากาศใดเอื้อต่อการคิดสร้างสรรค์ของตนมากที่สุด ทั้งบริบททางกายภาพ สังคม และวิธีการ

จากแนวคิดที่นำเสนอไปข้างต้น แม้นักวิชาการจะให้แนวทางและเทคนิคในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์หลากหลายวิธี และสามารถศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมได้อีกมาก แต่ผู้เขียนก็ยังเห็นว่าความคิดสร้างสรรค์ก็เหมือนพฤติกรรมการเรียนรู้ทั้งมวลนั้นเป็นสิ่งที่ผู้เรียนต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง เพราะเป็นสิ่งที่สอนกันไม่ได้ ผู้สอนหรือผู้จัดการเรียนการสอนทำให้สูงสุดก็คือการจัดกิจกรรมที่เชื่อว่าจะทำให้กระตุ้น ส่งเสริม และนำไปสู่การพัฒนาตนเองของผู้ประสงค์จะพัฒนาตนเองเท่านั้น หัวใจจึงอยู่ที่การพัฒนาตนเอง ส่วนการจัดการเรียนการสอนเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิธีการช่วยให้การพัฒนาตนเองมีความเป็นไปได้มากที่สุดเท่านั้น

บทสรุปและความเห็นท้ายเรื่อง

ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนำไปสู่หลักสำคัญที่ว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นความสามารถในการเข้าใจปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ มุมมองที่เรามีต่อโลกรอบตัว และลักษณะนิสัยการคิดที่เราสั่งสมมา และที่อยากเป็นในอนาคต ความคิดและความคิดสร้างสรรค์เป็นเรื่องเฉพาะบุคคล เป็นคุณลักษณะที่บุคคลต้องเรียนรู้และพัฒนาด้วยตนเอง ส่วนการจัดการเรียนการสอน หรือการฝึกอบรมเป็นเพียงกิจกรรมที่เชื่อว่าจะกระตุ้น ส่งเสริม และช่วยให้ผู้เรียนหรือผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้พัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของตนเองเท่านั้น นอกจากนี้ผู้เขียนยังเชื่อว่าสังคมประภค หรือบริบทเชิงสังคมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของคนในสังคมนั้น ๆ และหากสังคมประภคหรือบริบทเชิงสังคมในสังคมนั้นเป็นอุปสรรค ก็จะเป็นตัวสกัดกั้นความคิดสร้างสรรค์ของคนในสังคมนั้นไปโดยปริยาย ดังนั้น การประเมินความสำเร็จในการจัดการศึกษาของแต่ละสังคมนั้นไม่ควรดูและโทษเฉพาะระบบและกระบวนการจัดการศึกษาเพียงอย่างเดียว ควรดูและโทษระบบและกระบวนการทางสังคม หรือที่ผู้เขียนเรียกว่า “สังคมประภค หรือบริบทเชิงสังคม” ของประเทศนั้นประกอบด้วย

เอกสารอ้างอิง

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, 2546.

ธีระ รุญเจริญ. ความเป็นมืออาชีพในการบริหารและการจัดการศึกษายุคปฏิรูปการศึกษา (ฉบับปรับปรุง).

กรุงเทพฯ : แอล.ที.เพรส., 2550.

ศิริวรรณ เสรีรัตน์, ปริญ ลักษิตานนท์และสมชาย หิรัญกิตติ. ศัพท์การบริหาร. กรุงเทพฯ : พัฒนา, 2538.

Claxton, Guy and Lucas, Bill. **Be Creative: Essential Steps to Revitalize Your Work and Life.**

London : BBC Books, 2004.

Collins III, John William and O'Brien, Nancy Patricia. **The Greenwood Dictionary of Education.**

Connecticut : Greenwood, 2005.

Elliott-Kemp, John. **Creative Thinking and the Brain. A Paper for Supervisor Training.**

(Duplicated Copied Paper), 2526.

Jensen, Eric. **Brain-Based Learning: The New Paradigm of Teaching**. 2nd ed. New York : Harper-Collin College, 2008.

Navabizz.com. (online) 2000 (cited in 13 October 2015). Available from:
<https://www.Navabizz.com/NavAce/Physical/Brainwave.htm>

Sousa, David A. **How the Brain Learn**. 3rd ed. California : Corwin, 2006.

Wikipedia. (online) 2005 (cited in 13 October 2015). Available from:
<https://en.wikipedia.org/wiki/creativity>